

РАДОМИР Ј. ПОПОВИЋ

ЗНАМЕЊА ДРУГОГ СРПСКОГ УСТАНКА

Упитно је данас, у години обележавања два века од Другог српског устанка, запитати се колико се негује традиција српске револуције, преломног догађаја у нововековној историји српског народа, а чији је плод држава у којој данас живимо. Да ли су потоњи, по наш народ погубни историјски наноси, нарочито у 20. веку, помутили увид у извориште државности Србије у новом веку? Или се важних догађаја сетимо само од јубилеја до јубилеја, лутајући у потрази за замагљеним националним и државним идентитетом. Данас се у историографији на раздобље од 1804. до 1815. године посматра као на јединствен историјски процес. Поједини историчари га називају српска револуција, а други ратни део српске револуције. То је време посебно по националном полету које је захватило шири етнички простор Срба, јединствено по прегнућу, достигнућима, страдањима и жртвама. Резултат свега тога, да се послужим синтагмом Стојана Новаковића јесте „вакрс државе српске”. Раздобље од 1804. до 1815. године обично делимо на Први српски устанак, Хаџи Проданову буну и Други српски устанак. У готово исто време, на европском континенту један од највећих војсковођа у светској историји – Наполеон – освајао је државе, смењивао и постављао краљеве, цртао нове границе држава и приморавао некада силне и моћне владаре да праве непринципијелне коалиције против њега. Хабзбуршко царство се повијало, Пруска је пактирала, Велика Британија стрепела, Русија се бранила.

На исход борбе српског народа више од његове храбрости и борбености, утицала су, ако не и пресудно, ратна збивања у Европи. У години 1815. завршила се епоха Наполеонових ратова. На Балкану се исте године окончало једанаест година дуго војевање Срба и Турака. Управо је Наполеонов пораз код Ватерлоа јуна 1815.

определио Порту да не одабере војну опцију у решавању српског питања.

Наш истакнути историчар Михаило Гавриловић своју монографију о Милошу Обреновићу, а заправо историју Србије од 1812. до 1833. године, започиње поглављем о Букурешком миру. Тај мир, потписан маја 1812. године између Руског и Османског царства одредио је трагичну судбину Првог српског устанка и битно одредио циљеве, борбу и исходиште Другог српског устанка. Русија се од краја 1811. године, због очекиваног Наполеоновог напада на њу, повлачила из рата против Османлија. Ипак, успела је да Осмом тачком Букурешког мировног споразума обавезе Порту на давање амнестије Србима и обећање, не баш јасно дефинисаних, аутономних привилегија. Истовремено, Турцима је тим мировним споразумом признато право на повратак својих војних посада у утврђене градове у Србији из којих су били протерани у првим годинама устанка. Поновни повратак турске војске у Србију, са становишта устаничких ратних достигнућа није био прихватљив за Карађорђа и устаничко вођство. Шта чинити даље? Прихватити одредбе Букурешког мира, или наставити рат са Турцима? О томе се расправљало на народној скупштини у августу 1812. године у присуству руског изасланика Марка Ивелића. Одлучено је да се прихвати Букурешки мир, али да се о начину његове примене поведу непосредни преговори са Портом. Обрт на европском ратишту, евентуално нови сукоб Руса против Османлија, одуговлачење преговора са Турцима све у циљу добијања на времену били су потези којима се руководило устаничко вођство од лета 1812. до лета 1813. године. Циљ је опструкција дословне примене Букурешког мира и признавање *de facto* пораза. Турци су прозрели српску наивну дипломатску тактику, па су у пролеће 1813. почели припреме за војну акцију против устаника. Турско поковавање Србије 1813. године један је од најтрагичнијих догађаја у новијој историји Србије. Срби су пуне три недеље стављени ван закона и турска разуларена војска, жељна плена и освете, убијала је, робила, палила и односила све што је стигла. У народу је завладао дефетизам, страх, очај и бес. Спасавао се како је ко могао: бекством у Аустрију – процењује се да је око 100.000 људи избегло преко Саве и Дунава – или у збеговима. Никада се неће сазнати колико хиљада је убијено или одведено у ропство и као робље продавано на турским пијацама у Азији. Београдски везир Сулејман паша Скопљак, потурчењак из Херцеговине, успоставио је турски, азијатски, систем владавине. Српском народу у Београдском пашалуку наметнуте су изузетно тешке финансијске обавезе – за харач уместо уобичајена три гроша узимано је тринаест гроша – уз то, кулук и насиља сваке врсте.

Турска репресија довела је до избијања Хаџи Проданове буне у јесен 1814. године која је обухватила Чачанску, Крагујевачку и Јагодинску нахију. Буна је брзо сломљена, након чега је уследио још страшнији турски терор. Око осамдесет Срба је убијено у току буне, а њихове одсечене главе постављене око београдске тврђаве биле су сурова опомена за све оне који би, и помислили да се дигну против турске силе. Током зиме 1814/15. године страх – то исконско човеково осећање – завладао је у душама покорених Срба. Страх од Турка, страх од глади, страх од куге коју су турски војници унели у Србију, страх од силовања, мучења...

Из тог, тада доминантног психолошког стања, Срби у Београдском пашалуку су се подигли на нови устанак у пролеће 1815. године. *Управо је народ, за данашње нарашћаје њи безимени јунаци изгубљени у њами људској и историјској сећања, прво знамење Другој српској усџанка.* Сима Милутиновић Сарајлија у својој књизи *Историја Србије од њочейка 1813. до коња 1815. године*, као савременик и очевидца, описао је то револуционарно врење у Србији које је претходило Другом српском устанку. Жариште отпора постале су планине у које су се склањали сви они који се нису мирили са постојећим стањем. О томе, на основу казивања учесника тих историјских збивања пише и Алекса Симић у својим мемоарима. Симић вели да је постојало језгро бунтовних и ратоборних људи спремних на рат са Турцима, које се крило по беспућима Рудника и који су одржавали тајну везу са Милошем Обреновићем. Па и кнезови, трговци и свештеници, такође су у пролеће 1815. почели разговоре и припреме за нови устанак. Током фебруара и марта 1815. године виђенији људи Београдске, Ваљевске и Рудничке нахије тајно су се састајали у Рудовцима и Вреоцима, и одлучили да се крене у нови устанак против Турака. Чекао се само Милош Обреновић да се ослободи из талачког положаја у који је запао у зиму 1815. године.

Знамење Другој српској усџанака је и вожд Милош Обреновић. Мало је познато да је ту средњовековну титулу, коју данас искључиво везујемо за Карађорђево име, Милош Обреновић носио током Другог српског устанка. Када су Карађорђе и све значајније старешине почетком октобра 1813. напустили Србију, у њој је остао једино он, војвода Милош Обреновић, главнокомандујући југозападног фронта. На позив Јакова Ненадовића на Забрежју на Сави да и сам пређе у Аустрију одговорио је: „Ја, брате, у Немачку нећу, нити имам куда; да ја с голим животом бежим у Немачку, а Турци за живота мога да робе и препродају моју стару мајку, жену и децу! Боже сачувај! Него идем у моју наију, па куд остали онолики народ, туда ћу и ја ...” Милош Обреновић се предао турском

заповеднику Али-аги Серчесми, који га је поставио за старешину – обор кнеза – Рудничке нахије. Већ у јулу 1814. године Турци су признали његово првенство међу Србима у Београдском пашалуку, именовавши га за „баш-кнеза” Крагујевачке, Рудничке и Чачанске нахије. Огроман морални и политички капитал који је стекао том одлуком омогућили су му предводништво у Другом српском устанку. Упоређујући војска Милоша Обреновића на почетку Другог српског устанка и војска Карађорђа на почетку Првог српског устанка, уочавамо два посве различита начина деловања и приступа. После Орашачког збора 1804. Карађорђе одлучно и бескомпромисно пали ханове по селима Шумадије, поручује да свако убије свог субашу, а колебљивце међу Србима на силу приморава да се придруже устаницима. Милош Обреновић, међутим, био је свестан исцрпљености српског народа и свестан турске премоћи због чега се на почетку Другог српског устанка дуго премишљао. На вест да су његов брат Јован Обреновић и Арсеније Ломо побили Турке у Рудничкој и Крагујевачкој нахији – ти догађаји су заправо били увод у Други српски устанак – Милош Обреновић се онесвестио. Три дана касније на сабору у Такову, на Цвети, 23. априла 1815. године позвао је окупљени народ на устанак, али се након тога у Црнући, у свом вајату дуго колебао. Када је напакон преломио, пред народ је изашао у војводском оделу са кубурама заденутим за силаве и издигнутом сабљом и изговорио оне чувене речи „Ево мене, а ето вама рата с Турцима.” Милош се показао као достојан војсковођа и прави предводник свог народа. Заповедао је у свим биткама у Другом српском устанку: Чачку, Палежу (данашњем Обреновцу), Ваљево, Карановцу (данашњем Краљеву), Пожаревцу и Дубљу. У време битке на Пожаревцу 30. јуна 1815. године поколебана устаничка војска у једном тренутку почела је да се повлачи. Милош је стао испред њих и подвикнуо: „Куда ћете несретни синови? Куда мислите да утечете? Где вам је град (утврђење) да се у њега сакријете, већ ако жене под кецеље да вас сакрију? Који за мном не потрчи, оном ћу ја главу одсећи, нећу чекати да Турци секу.”

Знамење Другог српског устанка су устаничке борбе. И док су се Срби 1804. године дигли против дахија-одметника од централне власти и тек 1805. ушли у отворени сукоб са царском војском, а 1807. постали савезници Русије у рату против Османлија, дотле је Други српски устанак од почетка био сукоб са централном турском влашћу. Већ у мају 1815. године Порта је почела опсежне војне припреме за напад на Србију из правца Ниша и из правца Босне. За заповеднике војске постављени су румелијски валија Марашли Али-паша и новопостављени босански везир Хуршид-паша, онај исти који је, као велики везир, командовао нападом на

Србију 1813. године. Под притиском Порте васељенски патријарх је бацио црквено проклетство на српске устанике. Стога је Милош Обреновић поставио јасан и околностима изнуђени ратни циљ: борба против суровог режима београдског везира Сулејман-паше Скопљака, његова смена и успостављање праведнијег и сношљивијег поретка. Устаничком стратегијом нису предвиђени напади на утврђене градове Београд, Шабац, Ужице, Смедрево, већ протеривање Турака из села и вароши у којима су се налазиле мање војне посаде. Поново је Шумадија средиште устаника, и то од Западне Мораве на југу до Саве на северу. Устанак није обухватио истовремено све нахије Београдског пашалука. Мачва, силно пострадала 1813. године, а будући прва на удару турске војне силе из Босне, у устанак се укључила тек у јуну 1815. године. Када је знаменити Стојан Чупић покушао да се стави на чело покрета у свом крају, мачвански кметови издали су га Турцима који су га погубили у Зворнику. Упркос ограниченом ратном циљу, сукоби у Другом српском устанку по жестини равни су најкрвавијим борбама у Првом српском устанку. У бици на Палежу средином маја 1815. Турци су изгубили око 150 људи. У боју на Чачку, који је прекидима трајао око месец дана, бранећи топове живот је положио Танаско Рајић. На Дубљу, у Мачви, у последњој великој бици Другог српског устанка 26. јула 1815. године погинуло је око 1.200 турских и око 50 српских војника, међу њима истакнуте старешине Милић Дринчић и Сима Ненадовић, брат Проте Матије Ненадовића. У боју на Пожаревцу погинуо је Јова Вукомановић, брат Милошеве жене Љубице. У тактичком погледу ратовање одликују битке на отвореном пољу, због чега су устаници приликом напада користили покретне заклоне (најчешће запрежна кола). Није мањкало ни ратно лукавство, као на пример када су се устаници после првог окршаја, разбијени повукли на Љубић изнад Чачка, па да би се представили бројнијим него што су били, на палисаде окачили гуње. Или, када је војник Васа Томић, у одсудном часу битке на Чачку, изговарајући се да од хука Мораве добро не чује позив на предају који је Србима упућивао лично турски заповедник Имишир-паша, овога намамио на пушкомет и убио га, што се показало преломним догађајем у тој бици.

Једно од знамења Другог српског устаника јесте однос устаника према заробљеним Турцима, што га битно разликује од Првог српског устанка. Милош Обреновић у писму старешини Радовану Јеленчанину 3. јула 1815. године строго наређује: „Да нисте веру своју погазили за свој живот, зашто је то већа срамота који знаде; но, што речете тако да буде и тврдо да остане. Онда ће наш рад успевати.” Турске посаде у Ваљеву, Баточини и Карановцу,

после мањих окршаја предавале су се „на веру” и мирно се повлачили чим би се Милош појавио у њиховој близини. Новопазарски Адем-паша, иначе наклоњен Милошу Обреновићу и задовољан таквим приступом, поручивао је: „Коси бане како си почео, само гледај да ти откоси не окисну.” У бици на Дубљу заробљен је турски заповедник Ибрахим-паша, који је достојанствено испраћен из српског логора.

Знамење Друго̄ српско̄ усџанка је Милошева дијломајтска веџџина. О њој се често говори на поједностављен начин. Док су се за време владавине династије Обреновић, разумљиво, о њој писали хвалоспеви, дотле је за време владавине династије Карађорђевића, та политика критикована и посматрана као контраст јуначној Карађорђевој борби. И дан-данас се у јавности са пуно жара говори о Карађорђевом и Милошевом путу. Међутим, опоненти Милошеве политике не уважавају објективне околности које су приморавале вожда Другог српског устанка на такво деловање. Милошева политика за време Другог српског устанка је реална политика, политика одређена околностима, рекли би политика здраве сељачке памети. Милош је имао у виду исцрпљеност српског народа и немогућност пружања дужег отпора, османску војну и финансијску надмоћ, неспремност суседне Аустрије и удаљене Русије да после победе над Наполеоном поново отварају Источно питање. Зато је Милош Обреновић помирљивим односом према заробљеним Турцима утирао пут будућим преговорима. Одважно је започео непосредне разговоре о миру са турским војним заповедницима босанским везиром Хуршид-пашом на Дрини код Јање и румелијским валијом Марашли Али-пашом на Морави, код Ћуприје. Пред обојицу лично је излазио и ритуално им љубио скуте. То је чинио како би их уверио да се српски народ не буни против султана, већ суровог намесника Сулејман-паше Скопљака. У тим преговорима Милош је вешт и лукав. На саркастичну опаску Хуршид-паше да га је замишљао већим него што јесте, да у њему нема ни четрдесет ока – једва преко педесет килограма – као у добро печеном јарцу, Милош му је одговорио: „Тако је честити везиру. Једна коза ојари двоје јаради и од једног кожа иде на бубањ, а од другога на свето јеванђење. Тако је и са мном: бубњев глас ударио на мене, а Србија је пуна људи и већих и јачих од мене.” Користећи суревњивост између турских заповедника, Милош Обреновић је одустао од преговора са Хуршид-пашом који је тражио безусловну предају и потпуно полагање наоружања и окренуо се Марашли Али-паши, који се показао блажим и помирљивијим. За почетак, устаници су пропустили један одред Марашлијине војске у Београд и упутили делегацију у Цариград. Усменим споразумом Милоша Обреновића

и Марашали Али-паше на Морави, крајем августа 1815. године престале су српско-турске борбе.

После другог, усменог споразума у Београду 8. новембра 1815. године, „верховни Србији књаз” Милош Обреновић објавио је народу „примирење”. Тада је договорено да Срби на територији Београдског пашалука прикупљају новац за разне феудалне обавезе и да се Турци не мешају у финансијске токове на територији пашалука, да у нахијама уз муселима седи и један српски кнез који ће са муселимом судити Србима, да се у Београду образује Народна канцеларија, као највише административно и судско тело. Порта је у зиму 1815/16. године, у осам фермана потврдила споразум Марашли Али-паше и кнеза Милоша. У тим документима прописани су највећи уступци које је Османско царство било спремно да пружи Србима у то време. Београдски пашалук третиран је као административна област Царства, а Србима је одузет сваки политички субјективитет. То што је харач смањен са тринаест на три гроша најзначајнија је привилегија дата Србима тим ферманима. Порта је питање аутономије Србије вратила на период пре 1793. године када су издати први фермани о кнежинској самоуправи на територији Београдског пашалука. Инсистирањем на наследном кнежевском достојанству и испуњавању Осме тачке Букурешког мировног уговора, кнез Милош је у раздобљу од 1817. до 1830. године успео да у државну аутономију Србије угради најважније тековине Првог српског устанка, а то су границе државе и снажна владарска власт.

Знамење Другог српског устаника је његов оцишћенационални карактер. Иако је Други српски устанак неупоредиво краће трајао од Првог српског устанка, помоћ „из прека” није изостала. Од Беча и круга „српских књигољубаца” Димитрија Давидовића, Димитрија Фрушића, Стефана Живковића, од чланака у *Новинама сербским из царстџујушћеџ града Вијене* у којима се пише о догађајима у Србији, преко богате српске заједнице у Трсту, до јужних граница Аустријског царства, устанак је имао снажан одјек. Поново су људство, новац, наоружање и храна илегално пребацивани из Срема и Баната. У Срему се у томе истичу Јовица Адамовић и Гаврило Стефановић, у Панчеву Ђорђе Пекић који је до августа 1815. године преко Дунава илегално спровео преко триста добровољаца. Племић Василије Демелић из Пањове припремио је 100.000 форинти као помоћ устаницима.

Други српски устанак није имао свог Филипа Вишњића. Мало је епских песма о збивањима у њему. Поменимо *Устаник кнеза Милоша на Турке, Бој на Љубићу* и *Бој на Дубљу*. Отуда је са становишта рецепције у народној традицији и усменој књижевности

извесна „нехеројичност” Другог српског устанка у поређењу са Првим српским устанком. Међутим, смене династија у Србији 1842. и 1858. године определиле су и Карађорђевиће и Обреновиће, да родоначелнике својих династија издигну на ниво култа. Како је то већ приказао Ненад Макуљевић у студији *Уметност и национална идеја у 19. веку*, истицање херојског лика кнеза Милоша и његовог дела започето је од средине 19. века, после његовог прогонства из Србије. Сликар и фотограф Анастас Јовановић је у то време урадио више његових портрета. Поводом прославе педесетогодишњице Другог српског устанка 1865. године у Топчидеру је изграђен храм бесмртности и славе посвећен кнезу Милошу, са кнежевом бистом у средишњем делу конструкције. У ликовној уметности тема Таковског устанка је честа. Винцет Кацлер 1865. литографише *Усџанак и таковски град*, Енрико Паци на пиједесталу коњаничког споменика кнезу Михаилу израдио рељеф *Књаз Милош на Такову*, а једну ликовну композицију оставио је и Ђура Јакшић. За данашње нараштаје најпознатија је слика Таковски устанак Паје Јовановиће из 1898. године. Споменици кнезу Милошу били су подигнути у Пожаревцу 1898. и Неготину 1899.

Прекретничке 1903. наступила је династичка смена, ратови од 1912. до 1918. године, нова, наднационална држава 1918. године, па поново окупација и грађански рат 1941–1945. године, период идеолошки острашћене и према српској традицији неблагонаклоне власти југословенских комуниста. Та бурна политичка, социјална и идеолошка збивања 20. века помела су нас да данас јасно сагледамо знамења Српске револуције и знамења Другог српског устанка. Да схватимо да су и Карађорђе и Милош, и Милош и Карађорђе носиоци и заточници једне те исте идеје. *Идеје слободе!**

---

* Беседа изговорена на Свечаној седници Матице српске 16. фебруара 2015. године.